

Віктор Косаківський
(к.і.н., Вінницький державний педагогічний університет ім. М.Коцюбинського),
Віталій Рудь
(старший науковий співробітник Науково-дослідного відділу фондів МІДЦ)

БУШАНСЬКИЙ СКЕЛЬНИЙ ХРАМ: ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена історії дослідження скельного храму в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX–XX ст. Історія вивчення храму пов'язана з іменами трьох відомих українських археологів: В.Б. Антоновича, В.М. Даниленка та І.С. Винокура.

Ключові слова: скельний храм, с. Буша, наскальний рельєф, каплиця.

Статья посвящена истории исследования скального храма в с. Буша Ямпольского р-на Винницкой обл. Хронологические рамки исследования охватывают конец XIX–XX вв. и связаны с именами трех известных украинских археологов: В.Б. Антоновича, В.Н. Даниленко и И.С. Винокура.

Ключевые слова: скальный храм, с. Буша, наскальный рельеф, часовня.

The article is devoted to the study of history of rock temple in the village of Busha. The chronological framework for the study covers the end of the XIX and XX centuries. The research of the temple is associated with the names of three famous Ukrainian archaeologists: V.B. Antonovich, V.M. Danilenko and I.S. Vinokur.

Keywords: rock temple, village Busha, rock relief, chapel.

Дослідження скельного храму в с. Буша Ямпільського р-ну Вінницької обл. пов'язане з іменами трьох відомих українських археологів: В.Б. Антоновича, В.М. Даниленка та І.С. Винокура й охоплює період з кінця XIX та XX ст.

У 1883 році за дорученням Розпорядчого комітету VI Археологічного з'їзду В.Б. Антонович оглянув печери, розташовані на березі Дністра та його приток у межах Подільської губернії. Учений зібрав відомості про понад 30 печер, але у зв'язку з поганим доступом до них оглянути зміг лише 15. Обстежені об'єкти дослідник розділив на дві групи: перша – природні печери зі слідами більш-менш явної штучної обробки та зі слідами перебування людини в самій печері або біля неї в первісні часи; друга – печери, вирубані в скелях в історичні часи для різних культових цілей. До першої групи він зарахував печери біля сіл Нечин, Студениця та Нагоряни, а до другої – печери у сс. Жванець, Бакота, Лядова й Буша [1, с. 86–88].

Особливу увагу вчений приділив обстеженню печерного комплексу в Буші. Нижче подаємо текст з публікації В.Б. Антоновича про печери в Буші в перекладі сучасною російською мовою зі збереженням авторського стилю викладу матеріалу: «Кроме перечисленных выше пещер, в бассейне Днестра есть еще значительное количество других, более поздних пещерных сооружений, возникших уже в историческое время; пещеры эти или высечены были в скалах рукою человека для удовлетворения его новых культурных потребностей, или, может быть, в иных случаях возникли путем расширения и

принаровлення для нових нужд старих, первобитних естественних скальних расселін; но в таком случае, как первоначальная форма древней пещеры, так и всякие следы быта ея первоначальных обитателей исчезли совершенно, уступив место новым, более развитым требованиям жизни.

Как-бы переходной тип от типа древних троглодитских пещер до типа нового христианского составляет пещера, лежащая в селе Буше Ямпольского уезда. Село это расположено в углу, образуемом слиянием рек Мурахвы и Бушки. Берега этих речек обнажают в Буше на довольно значительном пространстве пласт гранита, в котором и выкопана пещера, осмотренная нами. Она расположена на правом берегу реки Бушки, несколько выше впадения ее в Мурахву; вход в пещеру лежит на небольшой площадке, окруженной со всех сторон отвесными гранитными скалами, взаимно пересекающимися под углами различной величины. На южном конце площадки две скалы, пересекающиеся под острым углом, образуют как-бы нишу; на верхних краях обеих скал, образующих этот угол, высечены глубокие горизонтальные рытвины, во всю ширину скал, как будто назначенные для того, чтобы удерживать доски деревянного потолка; затем, миновав этот угол, встречаем вход в пещеру; стены, потолок и пол этой пещеры состоят из гладких, ровных поверхностей гранитных скал. Длина пещеры – 10 м, высота – 1,40 м и ширина в глубине пещеры – 2,20 м, но по направлению к входу она постепенно сужается и у входа едва достигает 70 сантиметров. В левой стене от входа высечена в скале продолговатая ниша, служившая как бы ложем – над нею высечена на скале надпись: *kaí n reginían*. Продвигаясь далее к востоку от входа в пещеру, мы встречаем продолговатую площадку, окруженную с трех сторон скалами, на которых начертаны разновременные надписи и изображения на скале, длиною в 6,50 м и высотой в 2,80 м, во всю ее длину на верхнем крае высечены две глубокие борозды, служившие, вероятно, для приделки деревянного потолка, затем, ниже их начертан квадрат и среди него неясный вензель, состоящий из латинских букв R. O. и еще ниже в одну строчку высечена польская надпись: *Ta Jaskinia odkryta przez W. Romualda Ostoja Owsianego r. 1824* (эту пещеру открыл Ромуальд Остоя Овсяный 1824 года).

Между этою скалою и следующею скалою находится промежуток длиною в 2 м и шириною в 0,90; в северном его конце до недавнего времени находился ход в другую пещеру, теперь совершенно заплывший землею и непроходимый. Скала длиною в 2,8 м и высотой около 2 м, отделяется от следующей скалы также промежуток, около ½ метра шириною, из которого в месте и был другой ход в пещеру, лежащую под скалою, теперь совершенно непроходимый; на самой же этой скале вырезаны: треугольник, с кружком внутри, ниже его польская надпись: *Paties: 1524: R: d 3 Junii* (в память 3 июня 1524) и еще ниже во всю ширину скалы вензель... Надпись на этой скале, не смотря на выставленный год, по способу вырезки и начертанию букв совершенно однородна с вышеприведенною надписью, обозначенную 1824 годом, и, вероятно, начертана в одно время с нею.

Наконец, скала, высотой в 2,30 м и длиною 3,20 м, покрыта изображениями гораздо более древними, выдающимися на скале в виде высокого рельефа. Изваяние это изображает следующую группу: с одной стороны стоит дерево без листьев, разделяющееся на 4 ветви; на одной из ветвей – горизонтальной – сидит петух; под деревом стоит на коленях человеческая фигура, изображенная в профиль и несколько напомина-

ющая своими контурами каменные бабы; фигура эта держит в руках чашу, совершая как будто либацию. Сзади, за человеческою фигурою стоит фигура оленя с ветвистыми рогами; последняя притом поставлена, по-видимому, как изображение не живого, а монументального оленя, ибо ноги ее опираются на умышленно выкованный под ним пьедестал. Между рогами оленя и петухом находится квадрат, в виде рамки, но произведенный не рельефом, а выдолбленный в скале, что наводит на мысль, что квадрат этот высечен не одновременно с остальными фигурами, а, вероятно, в гораздо позднее время. Высота рельефа выпуклых фигур, в разных местах различна; так олень у начала рогов представляет рельеф в $3\frac{1}{2}$ см высотой, а у туловища $5\frac{1}{2}$; высота рельефа человеческой фигуры у головы – 6 см, и, постоянно повышаясь к низу, достигает у ног 17 см.

О древности происхождения рельефа свидетельствует то обстоятельство, что гранитная скала, на которой он изсечен, выветрилась после изсечения неравномерно и на поверхности ее образовались глубокие продольные борозды, которые пересекают равно гладкую поверхность скалы и высеченные на ней фигуры. В ближайшей окрестности пещеры найдено много кремневых осколков и в том числе несколько экземпляров совершенно явственных отбивных кремневых орудий.

О происхождении горизонтальных борозд на скалах и польских надписей, высеченных на них, местные старожилы рассказывают следующее довольно еще свежее предание: около 1820–1830 годов в Буше жил помещик Ромуальд Овсяный, отличавшийся крутым и эксцентрическим нравом; отношение его к крестьянам сложилось довольно недружелюбно – и характер этих сношений Овсяный считал поводом частых пожаров¹, жертвою которых несколько раз сделался его дом, бывший среди села; наскучив пожарами, и, вероятно, увлекшись оригинальностью затеи, Овсяный приказал построить крышу над гротами, выше описанными, и поселился в пещере; тогда же он и приказал изсечь надписи и вензеля, сохранившиеся на скале по ныне. Впрочем, ему пришлось не долго обитать в новом жилище; он кончил жизнь весьма трагически: в одно утро найден был в гроте повесившимся. – Впрочем, рассказчики не могли сказать была ли его смерть результатом самоубийства или преступления. Относительно рельефа, изображавшего группу, он изсечен был, конечно, гораздо раньше и преданий о времени его происхождения и о его значении не сохранилось. Мы не берем на себя задачи комментировать значение этого рельефа, осмелимся, однако, высказать предположение, что изображенная на нем группа представляет сцену из славянского, предшествовавшего христианству религиозного культа; на предположение это наводит нас жертвенное и символическое значение петуха у славян язычников, явствующее как из текста “Истории” Льва Диякона Калойского, так и из изображения на бляхе, которою окован был турий рог, найденный Д.Я. Самоквасовым в Чорной могиле. Символическое значение оленя, или “тура-оленя”, носящего на рогах то солнце, то разные символические предметы, мы встречали в древнейших колядках, сохранивших неясные образы дохристианского времени; наконец, сходство человеческой фигуры с изображениями каменных баб, указывает также на давнее происхождение рельефа. Впрочем, на предположении

¹ У Хмельницькому обласному державному архіві нами виявлено справу «Дело по обвинению крестьянина Демяна Барабана в поджоге дома коллектора с. Буши Ромуальда Овсяного (14.05.1827–4.02.1830)» [2].

этом, слишком может быть поспешном, мы не намерены настаивать, предоставляя комментировку группы лицам специально посвятившим себя изучению мифологии и символики славянской» [1, с. 97–100].

За майже 130-літню історію, що минула від часу відкриття пам'ятки, до неї зверталися численні дослідники – історики, археологи, мистецтвознавці, а саме: Ю. Сіцінський, В. Гульдман, Д.В. Айналов, Б.О. Рибаків, М.Ю. Брайчевський, Г.К. Вагнер, О.О. Формозов та ін. Лише В.М. Даниленко та І.С. Винокур археологічно досліджували скельний комплекс.

У 1961 році В.М. Даниленко провів у с. Буша розвідкові розкопки на місці скельного храму. На основі кількох уламків ліпного давньослов'янського посуду, знайдених під час розкопок у скельному приміщенні поблизу рельєфу, він відніс пам'ятку до VI–VII ст., а творцями її вважав східнослов'янські племена тиверців. Сам наскельний рельєф дослідник відніс до кінця IX – початку X ст. На жаль, ці розкопки торкнулися лише незначної площі в центральній частині храму [3, с. 111–113].

Завершення археологічного дослідження скельного храму пов'язане з ім'ям Іона Срулевича Винокура – відомого археолога, доктора історичних наук, академіка АН Вищої школи. Важко недооцінити його внесок у розвиток археологічної науки на теренах Поділля та й України в цілому.

У 1985 році, керуючи експедицією Кам'янець-Подільського інституту, І.С. Винокур продовжив розпочаті В.М. Даниленком археологічні розкопки приміщення скельного комплексу [4, с. 16]. Поряд з дослідженням цього об'єкта експедицією 1987 року проводилися також розвідки на території та околицях села [5, с. 1]. У результаті цих розвідок було виявлено велику кількість матеріалу, що належить до різних історичних епох. Утім, головна увага вченого була прикута до дослідження Бушанського скельного комплексу. Розпочавшись з археологічних розкопок, дослідження закінчилося повною історико-культурною інтерпретацією об'єктів та матеріалів [7, с. 26, 44–45, 47, 50–52].

Упродовж двох польових сезонів археологічна експедиція провела розчистку практично всіх розколин, пов'язаних з основним приміщенням скельного комплексу. Приміщення № 1, що мало площу понад 50 кв. м, простягається з південного заходу на північний схід, де скельні стіни сходяться на кут (іл. 1). Композиційно горизонтальний рельєф, площею 9 кв. м, розташований на східній стіні приміщення. З лівого краю зображено дерево. На одній з його гілок вибито зображення півня у профіль, повернутим ліворуч. Під деревом зображено у профіль постать людини, яка стоїть навколішки. У руках, витягнутих уперед і зігнутих у ліктях, вона тримає округлий предмет, можливо, чашу. За спиною людини, на вищому постаменті – зобра-

Іл. 1. Загальний вигляд приміщення № 1

Іл 2. Наскельний рельєф на східній стіні приміщення № 1

чера відкрита Ромуальдом Остоя-Овсяним у 1824 р.». Над написом – прямокутна заглибина (іл. 3). На північно-східній стіні вибито схематичне зображення всевидячого ока, а нижче напис: «В пам'ять про 3 червня 1524 р.». Під написом зображено хрест із монограмою Христа з боків (іл. 4). Згідно з даними палеографії, написи здійснені одночасно. Важливо зазначити, що над рельєфом та у протилежній стіні є поздовжні пази від дерев'яного перекриття, яке існувало також над іншими приміщеннями комплексу.

Приміщення № 2, 3, 4 були відділені від першого кам'яними стінами, мурованими на глиняному розчині. У північно-західному кутку приміщення № 2 досліджено залишки прямокутної в плані печі. Приміщення № 3 є своєрідним коридором, що з'єднує приміщення № 1, 2 і 4. У приміщенні № 4, інтерпретованому І.С. Винокуром як келія, розчищено дві вибиті в скелі ніші. У цій же західній стіні вибитий напис латинськими літерами: «KAI. H. PEYUNIAN». Можливо, це звернення ченців-самітників до Христа.

Під час проведення дослідження у верхньому ярусі комплексу знайдено руїни кам'яних фундаментів, вимощених на вапняковому розчині. Це була невелика каплиця, чітко орієнтована за сторонами світу.

Під час розчистки всіх вищеописаних об'єктів було зафіксовано певну кількість різночасового керамічного матеріалу, який надав можливість І.С. Винокуру встановити загальну хронологію Бушанського скельного комплексу. Та-

ження оленя, тулуб якого подано у профіль, а роги – у фас. Посередині рельєфу, у верхній частині, вирізьблено прямокутну рамку, яка виділена подвійною рельєфною лінією. По середині рамки частково зберігся напис, який В.М. Даниленко реконструював за фото, зробленим В.Б. Антоновичем 1883 року: «Аз... есмь... миробог... жерец... Ольгов» (іл. 2).

На протилежній від рельєфу стіні вибита горизонтальна ніша, яку, на думку І.С. Винокура, використовували як місце для язичницьких жертвоприношень. Над нішею – напис польською мовою, що в перекладі означає: «Ця пе-

Іл. 3. Ніша для жертвоприношень і напис польською мовою 1824 р. Західна стіна приміщення № 1

Іл. 4. Північно-східна стіна приміщення № 1 із хрестом і написом польською мовою

кож це було зроблено на основі стратиграфічних спостережень дослідника. Отже, найраніший період використання скельних приміщень відноситься до кінця IV – початку V ст., підтвердженням чого є знахідки кераміки черняхівської культури. Ранньослов'янська (VI–VIII ст.) та давньоруська (XI–XIII ст.) кераміка засвідчують функціонування комплексу в ці періоди. Матеріали XVI–XVII ст., написи латинською мовою вказують на те, що тут жили ченці-пустельники. Знайдені залишки каплиці також відносяться до цього часу. Функціонування комплексу завершилося в 1654 році, на момент нищення Буші військами Речі Посполитої [6, с. 111–113].

Після завершення досліджень І.С. Винокур виступив з ініціативою зведення захисного павільйону над приміщеннями скельного комплексу. Після створення у 2000 р. Державного історико-культурного заповідника «Буша» павільйон нарешті було збудовано. На сьогодні даний об'єкт є перлиною серед різноманітних пам'яток археології, історії, культури та природи Буші.

Джерела та література

1. Антонович В.Б. О скальных пещерах на берегу Днестра в Подольской губернии / В.Б. Антонович // Труды VI археологического съезда в Одессе (1884 г.). – Одесса, 1886. – Т. 1. – С. 86–102.
2. Дело по обвинению крестьянина Демяна Барабана в поджоге дома колектора с. Буши Ромуальда Овсяного (14.05.1827–4.02.1830). – Хмельницький обласний державний архів. – Ф. 120, оп. 2, спр. 802, 42 арк.
3. Винокур І.С. Буша: історико-краєзнавчі нариси / І.С. Винокур, О.М. Альошкін, Р.В. Забашта, М.Б. Петров, В.М. Петровський, О.М. Пірняк, В.С. Степанков. – Хмельницький, 1991. – 152 с.
4. Винокур І.С., Забашта Р.В. Отчет о раскопках 1985 года на месте скального рельефа в с. Буша Ямпольского района Винницкой области. – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1985/41. – 39 с.
5. Винокур І.С., Забашта Р.В., Петров Н.В. Отчет об археологических исследованиях в с. Буша Ямпольского района Винницкой области. (За 1987 год). – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1987/171. – 17 с.
6. Винокур І.С. Дослідження Бушанського скельного комплексу / І.С. Винокур // Археологія. – 1994. – №3. – С. 122.–130.
7. Іон Срулевич Винокур. Бібліографічний покажчик / укл. С. Л. Карван. – Кам'янець-Подільський, 2000. – 80 с.